

Mehmet
Sofuoğlu
sınıfta
öğrencileriyle

racaahmet Mezarlığı'na defnedildi. 1952 yılında Nazilli'de Mürşide Hanım'la evlenen Sofuoğlu'nun üç kızı olmuştur.

Mehmet Sofuoğlu derslerine vaktinde girer ve hiç oyalanmadan derse başlardı. Derslerindeki ciddiyet ve heyecanı öğrenciler üzerindeki saygınlığını artırır ve derslerinin dikkatle takip edilmesini sağlardı. Hoca, *Celâleyn* ve Beyzâvî tefsirlerinin şerh ve hâşiyelerini mutlaka inceler, bu eserlerdeki bilgilerle dersi zenginleştirirdi. Hayatını Kur'an-ı Kerim'in dilini ve muhtevasını öğretmeye, hadisin temel kitaplarını tercüme etmeye vakfeden Sofuoğlu, İslâm'ın bu iki ana kaynağının sunduğu mesajlara samimiyetle bağlıydı. Asr-ı saâdet Müslümanlığını rehber ediniyor, muhafazakâr Selef akidesine bağlı bulunuyordu. Kitaplarının önsöz ve hâtimelerinde yer alan dua ve niyazları iç dünyasının zenginliğine işaret etmektedir.

Eserleri. 1. *Tefsir Dersleri*. İmam-Hatip okullarının lise kısmı için ders kitabı olarak yazılmış üç ayrı eser olup (V, VI, VII) Millî Eğitim Bakanlığı'nca birçok defa basılmıştır (1961-1962). VII. kitabın sonunda Hz. Peygamber'in tefsire dair bazı hadislerinin ardından İbn Abbas'tan Muhammed Abduh'a kadar on üç müellifin tefsirinden kısa örnekler verilmiştir (s. 92-105). 2. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. Sofuoğlu kitabın önsözünde, Bağdat'ta bulunduğu sırada Iraklı âlim Ebû Şâkir Muhammed Fuâd el-Âlûsî'den okuduğu *Şahîh-i Müslim*'i tercüme etmeye karar verdiğini belirtir. Mütercim eserin başına koyduğu yetmiş sayfalık girişte hadisin önemi, İmam Müslim'in biyografisi ve *Şahîh-i Müslim*'in özellikleri hakkında bilgi aktarmış, isnad ve metinden hiçbir çıkarma yapmadan kitabın metnini vermiş, tercümesini yapmıştır (I-VIII, İstanbul 1967-1970, 1974-1980). 3. *Kur'an'ın Faziletleri*. Ebû'l-

Fidâ İbn Kesîr'in *Fezâ'ilü'l-Kur'ân* adlı eserinin tercümesidir (İstanbul 1978). 4. *el-Fevzü'l-kebir fi usûli't-tefsir*. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye ait eserin tercümesi olup yer yer dipnotları, bazı âyetlerle tefsir örneklerinin orijinal metinlerini içermektedir (İstanbul 1980). 5. *Tefsire Giriş*. Müellifin Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okuttuğu tefsir dersleri için hazırladığı bir eser olup Kur'an ilimleri, tefsir usulü ve tefsir tarihinden oluşan üç bölüm halinde düzenlenmiştir (İstanbul 1981). 6. *Tefsir Özeti*. Abdurrahman es-Sa'dî'nin Arapça eserinin tercüme, tahkik ve hâşiyelendirilmesidir. 7. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. Sofuoğlu, *Şahîh-i Buhârî*'yi Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih eser olması ve bazı muhtasarlarının dışında tam tercümesinin bulunmaması sebebiyle tercüme ettiğini söyler (I, 19, 33). Kitap, üç yıl kadar süren hazırlık çalışmalarıyla birlikte 1970'ten itibaren on dört yılda tamamlanmıştır (XVI, 7444). Tercümede I. cildin başında yer alan kısımda (s. 23-138) *Şahîh-i Buhârî*'nin önemi, tercümede takip edilen yöntem, Buhârî'nin hal tercümesi, *Şahîh*'inin özellikleri ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Her cildin sonuna eserin kitap ve bab tertibine göre fihrist konulmuş, son cildin bitiminde ise bütün ciltlerin fihristleri bir araya getirilmiştir (İstanbul I-XVI, 1987-1989).

BİBLİYOGRAFYA :

Sahîh-i Müslim ve Tercemesi (trc. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1974, tercüme edenin önsözü, I, s. VII; *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi* (trc. Mehmet Sofuoğlu), İstanbul 1989, I, 19, 33; XVI, 7441-7448 (kendi ifadesiyle hal tercümesi); Veli Ertan-Hasan Küçük, *Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri*, İstanbul 1976, s. 147-148; Ahmet Coşkun, *Sohbetler ve Hatıralar*, İstanbul 2007, s. 506-509; A. Turan Aslan, "Sofuoğlu Hocanın Ardından", *İslâm Mecmuası*, sy. 47, İstanbul 1987, s. 61.

MUHAMMED EROĞLU

SOFYA

Bulgaristan'ın başşehri.

Balkan yarımadasında, etrafı dağlarla çevrili Sofya ovasının güney kısmında Vitoşa (Vitos) dağı eteklerinde denizden yaklaşık 550 m. yükseklikte yer alır. İlk sakinlerinin Sardi adlı Trakyalı bir kabile olmasından dolayı önce Sernopolis, Roma devrinde Serdica, milâttan sonra II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ulpia Serdica, Bizans devrinde Triadica, IX. yüzyıldan sonra Bulgarca Sredec, İdrîsî'de Atralissa diye anılır. XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Saint Sophia Kilisesi'nin adından dolayı Sofia ve Osmanlı döneminde Sofya şeklinde geçer.

Doğudan batıya doğru İstanbul ile Orta Avrupa ve kuzeyden güneye doğru Tuna nehri üzerindeki Vidin ile Selânik arasında ana yol üzerinde yer alan Sofya'nın yerleşim tarihi yedi bin yıl öncesine kadar gider. Şehirde ve çevresinde Neolitik, Kalkolitik ve Bronz çağlarına ait tarihî kalıntılara rastlanır. Şehir milâttan sonra I. yüzyılın ilk çeyreğinde Romalılar'ın idaresine girdi. Bu dönemde "theme" adıyla bilinen idarî bir bölgenin merkezi oldu. Bu idarî bölge daha sonra Trak ve İç Dakya eyaletlerini de içine aldı. 809 yılında uzun bir kuşatmanın ardından Han Krum tarafından zaptedilen ve Bulgar Devleti'ne dahil edilen Sofya 1380'li yılların başında Osmanlı idaresine girdi. Buranın 785'te (1383) I. Murad'ın Rumeli'deki seferi sırasında fethedildiği ileri sürülür (DİA, XXXI, 160). Şehrin erken Osmanlı dönemi hakkında fazla bilgi yoktur. 1443'te János Hunyadi'nin Osmanlılar'a karşı harekâtı sırasında *Gazavatnâme*'ye göre Macarlar için askerî bir üs olmaması amacıyla ve II. Murad'ın emriyle şehir yakılıp tahrip edildi. Ardından II. Murad'ın bu kararından dolayı pişmanlık duyduğu da belirtilir (*Gazavat-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân*, s. 15-16). Bundan sonraki dönemde yeniden toparlanan şehir için XVI. yüzyıl Osmanlı kayıtlarında "saâdetli Sofya" ifadesi geçer. XVII ve XVIII. yüzyıllarda şehirde önemli bir olay olmadı. Ancak Sofya, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kısa süre de olsa Ruslar tarafından işgal edildi. Bu işgal şehrin sakinleri arasında derin bir etki bıraktı. 1831 ve 1832'de Buşatlı Mustafa Paşa, Ali Bey ve Kara Feyzoğlu gibi isyancıların saldırılarına uğradı. XIX. yüzyılın ortalarından sonra başlayan ve giderek yoğunlaşan Osmanlı-Rus savaşlarından etkilenmeye başladı.

Balkanlar'da ana yol (sağ kol) üzerinde yer alan Sofya XV. yüzyılın ortalarına doğru idarî bakımdan Rumeli eyaletinin merkezi oldu. Sofya'nın merkez haline gelmesinde Macarlar'ın 1442-1443 yıllarındaki karşı harekâtının önemli rolü vardır. Böylece şehir bölgede sosyal, ekonomik ve askerî bakımdan merkezî bir rol oynamaya başladı. Batıya doğru sefere çıkan Osmanlı ordusu için hem önemli bir menzil noktası hem de sefer iâşesinin ve sefer hizmetinde görevlendirilen orduca esnafının temin edildiği ana merkezlerden biri haline geldi. Sofya'nın merkez olduğu eyaletin 1530'da yirmi yedi sancağı mevcuttu. Bu sayı XVII. yüzyılın ilk yarısında on altı iken XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde on dört idi. Eyaletin en yüksek idarecisi olan beylerbeyinin Sofya'da oturmasından dolayı eyalete bağlı olan sancaklar arasında Sofya "livâ-i paşa" olarak anılmaktaydı. XVI. yüzyılda Sofya'nın mahalleleleri içinde Beylerbeyi adlı bir mahallenin bulunması beylerbeyinin burada oturduğunun işareti olmalıdır.

Sofya aynı zamanda bir kaza merkezi idi. Sofya'da görev yapan kadılar, sancağa bağlı diğer kazaların kadılarına göre derece bakımından daha üst seviyede sayılırdı. Aynı zamanda bir metropolitlik merkezi olan Sofya, XVIII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin sadece Rumeli eyaletinin değil Avrupa topraklarının ana merkezi olarak da öne çıktı. Ancak bu yüzyılda Rumeli beylerbeyilik makamının önce geçici, 1835'ten itibaren sürekli biçimde Manastır'a nakledilmesiyle bu özelliğini kaybetti. XIX. yüzyılın ortalarındaki Kırım savaşı sırasında oldukça etkilenen Sofya, 1864'te sınırları itibarıyla hemen hemen bugünkü Bulgaristan'ı içine alacak şekilde teşkil edilen ve merkezi Rusçuk olan Tuna vilâyetinin bir sancak merkezi haline getirildi. Şehir ve civarı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ruslar'ın işgal ettiği Tuna ve Dobruca tarafından gelen müslüman muhacirlerin akınına uğradı. Bu bağlamda 23 Eylül 1877 tarihi itibarıyla Tuna yönünden gelen 40.000'den fazla muhacir Sofya ve civarına yerleştirildi. Muhacirlerin Sofya'da yığılması üzerine Ruslar şehri kuşattı. Bu yüzden Sofya halkı ve muhacirlerin önemli bir kısmı şehri terketmek zorunda kaldı. Türk nüfusunun şehri terketmesinden sonra Rus kuvvetlerinin işgaline uğrayan (3 Ocak 1878) Sofya 1879'da Bulgar Prensiği'nin ve 1908'de Bulgar Krallığı'nın başşehri oldu.

Eski bir yerleşim yeri olan Sofya etrafı surlarla çevrili kale-şehir özelliğinde bir

yerdi. Osmanlı idaresine girdikten sonra fizikî ve sosyal yapı bakımından gelişme ve şehirleşme sürecine girdi ve zamanla surların dışına taşdı, daha çok enlemesine doğru yayılmaya başladı. Nitekim 1553'te şehre gelen Alman seyyahı Hans Dernschwam şehrin sur ve tahkiminin olmadığını yazar. Verileri 1520'li yılların ortalarına ait olan ve 1530'da tanzim edilen tahrir defterine göre şehri fizikî bakımdan şekillendiren on sekizi müslüman, on dördü gayri müslim toplam otuz iki mahallesi vardı. Müslüman mahallelerinden Alaca Mescidi, Pazar Mescidi, Saruhan Mescidi, Hacı Hamza Mescidi, Hacı Yahşi Mescidi ve Köhne Mescid gibi adlarla bilinen pek çok mahalle bu mescidler etrafında oluşmuştu. Ayrıca müslüman mahallelerinden dokuzu, "mahalle-i Kara Dânişmend maa cemâat-i akıncıyan" örneğinde olduğu gibi buralarda ikamet eden akıncılarla birlikte anılmaktaydı. Bunun yanında gayri müslimlere ait iki mahalle doğrudan Ulakçıyan adıyla, bir mahalle ise hem kendi adı hem de Ulakçıyan nisbesiyle beraber bilinmekteydi. Bu durum, Sofya'da mahallelerin teşkilinde mescid veya cami gibi dinî ve sosyal tesisler yanında akıncıların ve ulakların da önemli bir rol oynadığını gösterir.

951'de (1544) şehirdeki mahalle sayısı kırk iki idi. Bu durum 1520-1544 yılları arasında şehrin fizikî açıdan daha da geliştiğinin işaretidir. Bu mahallelerden yirmi yedisi müslüman, on biri hristiyan, üçü yahudi, biri de Frenk diye bilinen tüccarlara aitti. Müslüman mahallelerinden sekizi, "mahalle-i Mescid-i Hacı Mûsâ tâbi-i mahalle-i Kassâbân" örneğinde olduğu gibi bir mahalleye bağlı idi ve genellikle bir mescid, nâdiren de bir cami etrafında teşkil edilmişti. Bunun yanında birçok mahalle bir mahallenin teşkilinde önemli rol oynayan mescid adlarıyla anılmaktaydı. Ayrıca bazı mahalleler, 1530 tarihli defterde görüldüğü gibi akıncıların oturmasından dolayı bu toplumun adıyla birlikte geçmekteydi. Bunun yanında hristiyan mahallelerinin bir kısmı dinî liderlerin adını (Pop Miloş, Pop Pepo, Pop Mani, Pop Zslav vb.) taşımaktaydı. Birkaç mahalle Pepo Papuçi, Dragan Papuçi örneğinde olduğu gibi meslek dallarında uzman kimselelerin adlarıyla biliniyordu. Üç yahudi mahallesinden birinin eski sakinlerince, diğerlerinin İstanbul ve Selânik'ten gelenlerce kurulduğu anlaşılmaktadır. Frenk adıyla görülen topluluk ise gerçekte Dubrovnikli olan ve ticarî amaçla Sofya'ya gelen kimselelerdi.

977'de (1570) şehrin toplam kırk bir mahallesi vardı. Bu mahallelerin yirmi üçü müslümanlara, on dördü hristiyanlara ve dördü yahudilere aitti. Müslüman mahallelerinden on beşi dinî ve sosyal tesislerin, sekizi mescid ve kişi adlarıyla birlikte kaydedilmişti (mahalle-i Mescid-i Kara Dânişmend maa Mescid-i Hacı Alagöz, mahalle-i Mescid-i Saruhan maa Mescid-i Şehreküstü ve Mescid-i Hatib ve Hacı Dâvud gibi). Üç mahalle ise Hacı Hamza adıyla bilinen mahalleye bağlıydı. Bu durum muhtemelen Hacı Hamza mahallesinin fizikî gelişmesiyle bağlantılıydı. Bu tarihte müslüman mahallelerinde görülen önemli özelliklerden biri artık akıncıların adlarını taşıyan mahallelere rastlanmamasıdır. Şehirde yerleşmiş olan yahudi toplumu ise geldikleri yerlerin (Alaman, Kostantiye, Selânik) adlarıyla bilinmekteydi.

Sofya'nın XVI. yüzyıldaki fizikî yapısı, XVII ve XVIII. yüzyıllarda çok fazla bir değişime uğramadan devam etmiş olmalıdır. Evliya Çelebi, muhtemelen XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait resmî kayıtlardan hareketle mahalle sayısını kırk bir olarak belirtmiş, mahallelerden bir kısmının adını vermiştir (Bana / İlica, Çelebi, Gül Camii, Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa ve İmaret mahalleleri). Ayrıca şehirde bir bedestenden ve birçok handan, kervansaraydan söz eder. Bunların içinde iki yahudi hanı vardır. Yine şehirdeki sarayları anlatır, bazı önemli camileri açıklar (Gül Camii, Câmî-i Atfık veya Koca Mahmud Paşa, Koca Derviş Mehmed Paşa Camii, Kurşunlu Cami, Molla Efendi Camii, Eski Siyavuş Paşa Camii). Şehrin XIX. yüzyıldaki tabii âfetlerden ve savaşlardan etkilendiği anlaşılmaktadır. 1818 ve 1858 yıllarında meydana gelen şiddetli depremler pek çok can ve mal kaybına yol açtı, ayrıca 1828-1829 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında fizikî yapısı değişecek ölçüde tahribata uğradı.

Sofya'nın merkezinde yer aldığı bölge, Osmanlılar'ın idaresine girdiği erken dönemlerden itibaren özellikle Anadolu'nun orta ve batı bölgelerinden yoğun bir Türk ve müslüman nüfusun iskânına sahne oldu. Şehrin bu dönemlerdeki nüfusuna dair kesin bilgi olmamasına rağmen buradaki müslüman nüfusun yerli halkın İslâmlaşmasıyla değil (*EP*² [İng.], IX, 703) Anadolu'dan bölgeye yapılan Türk ve müslüman halkın göçü sonucu oluştuğu anlaşılmaktadır. Sofya'nın mahalleleleri arasında Saruhan ve Karahisârî gibi mahallelere rastlanması, 1570 gibi geç bir tarihte şehrin sakinleri arasında üç hânenin Anado-

lulu ve birer hânenin Acem ve Karamanlı olarak görünmesi, şehrin Anadolu'dan nüfus akınına sahne olduğunun en belirgin izleri olarak diğer nüfusun menşei hakkında ipucu sağlar. Bu hususlar çerçevesinde 1530'da şehirde yaklaşık 5600 kişi yaşıyordu (794 hâne, 113 mücerret müslüman; 263 hâne, kırk bîve, on dokuz mücerret gayri müslim). Bu nüfus ترکیبıyla Sofya klasik bir Osmanlı şehri özelliği kazanmıştır. Toplam nüfusun yaklaşık % 73'ü müslüman, % 27'si gayri müslimdi. Müslüman nüfusu içinde elli yedi hâne akıncı, gayri müslim nüfusu içinde yirmi üç hâne ulak hizmetiyle yükümlüydü. Hemen hemen her mahallenin sakinleri arasında görülen akıncıların muhtemelen erken dönemlerdeki önemlerini kaybetmeleri sonucunda şehirde oturmaya başladıklarını düşünmek mümkündür. Ulaklar ise Sofya'nın İstanbul ve Avrupa'yı birbirine bağlayan ana yol üzerinde bulunmasından dolayı taşımacılıkta önemli görev üstlenen kimseler olmalıdır.

Şehrin nüfusu yirmi yıl kadar sonra (1544) 600 kişilik bir artışla 7200 dolayına ulaştı (1151 hâne, 152 mücerret müslüman; 168 hâne, beş bîve gayri müslim; otuz altı hâne Frenk ve elli iki hâne yahudi). Bu toplam nüfusun % 82'si müslüman, % 12'si gayri müslim, % 3,5'u yahudi ve % 2,5'u Frenk idi. Müslüman nüfus içinde 151 hâne, gayri müslim nüfus içinde dokuz hâne akıncı statüsünü koruyordu. Akıncı olanların adlarının yanına bakkal, kasap, kürkçü, saraç, tâcir, abacı, bezzâz gibi meslek dallarının yazılması, onların artık asıl statülerini kaybettiklerinin ve ticaretle uğraşmaya başladıklarının işaretidir. Ayrıca müslüman nüfusun 132, yahudi nüfusun otuz bir, Frenk nüfusun tamamı olan otuz altı hânesi "der-kirâ" (kiracı) adı altında kaydedilmişti. Önemli bir kısmı ticaretle uğraşan bu kimseler şehirdeki evlerde veya vakıf binalarında kiracı olarak oturmuş olmalıdır. 1554'te Sofya'ya ulaşan elçi Busbeke, şehrin yerli ve yabancı pek çok kimseyi bünyesi içinde barındırdığını ve oldukça büyük olduğunu belirtir.

1570'te şehrin nüfusu küçük bir düşüşle 6900 civarında kaldı (861 hâne, on bir mücerret müslüman; 368 hâne, yirmi yedi bîve, üç mücerret gayri müslim; doksan hâne yahudi ve otuz hâne Frenk). Bu nüfusun % 73'ü müslüman, % 19'u gayri müslim, % 6'sı yahudi ve % 2'si Frenk idi. 1540 yılına göre nüfusta bir düşüşün olmasının sebepleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bir önceki tahrirde göre

asıl dikkati çeken durum özellikle gayri müslim nüfusta tesbit edilen yükseliştir. Bu durum, şehrin çevreden nüfus çekmesinin bir sonucu olduğu gibi sistemli bir İslâmlaşmanın varlığı tezini de çürütür. Bu tarihte şehirdeki müslüman vergi nüfusundan kırk hâne akıncı, altmış sekiz hâne celep, elli sekiz hâne "der-hâne-i zen", otuz bir hâne kiracı statüsünde idi. Gayri müslim nüfusun yirmi dördü doğancı ve on ikisi Çingene idi. "Der-hâne-i zen" adı altında rastlanan hâne sahiplerinin durumu tam olarak bilinmemekle birlikte bu kimselerin kocası ölen ve evlerini kiraya veren kadınlar olduğu düşünülebilir.

1578 Haziranında Sofya'yı gören Stephan Gerlach şehrin geniş bir alana yayılmış olduğunu, çok sayıda Raguzalı'nın ve 300'ü aşkın yahudinin burada yaşadığını, Rumlar'la Bulgarlar'ın aynı kiliseye gittiklerini, şehirde on iki kilise bulunduğunu, küçük bir bedestenin de yer aldığını nakleder; müslüman sivil halkla ilgili herhangi bir bilgi vermez (*Türkiye Günlüğü*, II, 836-837). 1587'de Reinhold Lubenau ise burayı güzel, büyük ve eski bir şehir olarak tanımlar. Sofya, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yeniden nüfus bakımından kalkınarak 1544'teki nüfusuna ulaştı (7200 civarında nüfus, 1017 hâne müslüman, 257 hâne gayri müslim, 127 hâne yahudi ve otuz yedi hâne Çingene). Petar Bogdan'a göre şehirde 1640'ta 30.000 müslüman, 25.000 Ortodoks hristiyan, 15.000 yahudi ve 1600 Ermeni yaşıyordu. Nüfusa dair verilen bu rakamların çok abartılı olduğu açıktır. Bununla beraber şehrin nüfusunun giderek bir artış içinde olduğu ve özellikle çevreden nüfus çektiği söylenebilir. XVIII. yüzyılda 70.000 nüfusa sahip olan Sofya'nın XIX. yüzyıl başlarında nüfusunun 45-50.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. 1872-1873 salnâmelerine göre şehirde 3065 hâne müslüman ve 1737 hâne gayri müslim vardı (15.000 kişi).

Sofya'nın hem Rumeli eyaletinin merkez sancağı hem de sancağın merkezi durumunda olması sebebiyle pek çok idarî, dinî görevliyle vakıf görevlisi şehirde vazife yapmaktaydı. 1544'te şehirde beylerbeyi ve kadıdan başka imam, müezzin, ases, ser-asesân, câbî, emin, nâib, kâtip, muhızır, mütevellî, kethüdâ, zâim ve muhassıl gibi adlarla bilinen 160 civarında görevlinin olduğu tesbit edilmektedir. Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl ortalarında Sofya'da ikamet eden Osmanlı memurları arasında kadı, muhızırbaşı, muhtesib, pazarbaşı, molâ, nakibüleşraf, sipahiler kethüdâsı, yeniçeri serdarı gibi görevlileri anar.

XII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar daha ziyade ticaret ve el sanatlarında bir gelişme gösteren Sofya bunu özellikle Osmanlı idaresine girdikten sonra da sürdürdü. Bu gelişmenin en önemli sebebi, Sofya'nın Balkan bölgesinde ve Orta Avrupa'dan gelen ana yol üzerinde hem önemli bir ara durak hem de menzil güzergâhı olması ve buna bağlı olarak özellikle başşehir İstanbul'un et ve piriç ihtiyacının sağlandığı depo haline gelmesiydi. Şehrin bu gelişmesinde bedesten, han ve dükkân gibi pek çok tesisin vakıflarca kurulmasının veya desteklenmesinin de rolü vardır. Ticarî ve ekonomik hareketliliğin göstergesi olarak 1544'te şehirde en az 955, 1570'te 822 dükkân ve bir bedesten mevcuttu. Şehirdeki toplam tâcir sayısı 1544'te elli beşti. Bunların yirmi ikisi müslüman, yirmi dördü yahudi ve yedisi Frenk idi. Müslüman olan tâcirlerin on beşi "tâcir-i bezzâzistan" diye kaydedilmişti. Ayrıca şehirde 1544'te 165 ve 1570'te 102 meyhanenin olduğu tesbit edilmiştir. Bu meyhaneler, ana yol üzerinde bulunan Sofya'nın yabancı ticaret erbabı ile misafirlerin uğrak yeri olduğuna işaret etmektedir.

Osmanlı döneminde çeşitli dallardaki esnaf zümresini bünyesinde barındıran bir Osmanlı şehri özelliğinde olan Sofya'da XVI. yüzyılda 100'den çok farklı meslek dalı vardı. Bu dallar daha ziyade gıda, tekstil ve metal ürünleriyle dericilik, inşaat malzemeleri, iriyat gibi alanlarda yoğunlaşmıştı. 1544 ve 1570 yıllarında şehirde ekmekçi, kasap, balıkçı, börekçi, çörekçi, başçı, bostancı, bozacı, helvacı, macuncu, şerbetçi, tuzcu ve yağ satıcısı gibi en az yirmi altı çeşit meslek mevcuttu. 1544'te bu mesleklerle uğraşanların 126'sı müslüman ve dokuzu gayri müslim iken 1570'te yetmiş ikisi müslüman, yirmi biri gayri müslimdi. Şehirdeki bir diğer önemli meslek grubunu abacı, bezci, bezzâz, cüllâh, gazzâz, hayyât, takyeci, hallaç, çuhacı ve boyacı gibi adlarla bilinen yün ve dokumacılıkla uğraşanlar teşkil etmekteydi. 1544'te 230'u müslüman, yirmi dokuzu gayri müslim, beşi yahudi ve onu Frenk olmak üzere toplam 274 kişi bu alanda faaliyet göstermekteydi. Bir diğer önemli meslek grubunu debbâğ, saraç, kürkçü, çizmeci ve papuççu gibi adlar altında deriden çeşitli giyim eşyaları yapanlar meydana getirmekteydi. XVI. yüzyılda Sofya'yı ziyaret eden seyyahlar, Sofya'da yapılan silâhlarla birlikte özellikle deriden imal edilen çeşitli ürünlere dikkati çeker. 1540'ta bu mesleklerle uğraşanların sayısı toplam 390 kişi idi (318'i müslüman, yetmiş ikisi gayri

müslim), 1544'te bu sayının yetmiş üçü ve 1570'te altmış altısı debbâğ idi. Bu durum diğer pek çok Anadolu şehrinde olduğu gibi dericilikte şehrin bir hayli geliştiğini gösterir. Ham ve işlenmiş deriler hem mahallî ihtiyaçları karşılamakta hem de başta Dubrovnik ve İtalyan şehirleri olmak üzere dış pazarlara gönderilmekteydi. 1544'te şehirde otuz altı ve 1570'te otuz Dubrovnikli tüccarın yer alması bu durumun bir tezahürü olmalıdır. Sofya'da üretilen deri ve deri mâmullerine dış pazarlarda yoğun bir talebin olması bazan iç pazardaki ihtiyaçların karşılanamamasına yol açmaktaydı. Bu bakımdan iç ihtiyaçlar ve talepler karşılanmadan deri ve deri ürünlerinin satılmaması yolunda merkezden fermanlar çıktığı dikkati çekmektedir. Şehirdeki bir başka meslek grubunu demir ve demircilikle ilgili yirmi çeşit meslekle uğraşanlar meydana getirmekteydi. 1540'ta bunların toplam sayısı doksan dört (yetmiş altısı müslüman, on altısı gayri müslim, biri yahudi, biri Frenk), 1570'te kırk sekizdi (kırk beşi müslüman, üçü gayri müslim). Bu meslek içinde en önemli grubu 1544'te otuz beş ve 1570'te on altı müslümanla nalbantlar oluştuyordu. Bunun sebebi Sofya'nın önemli bir yol kavşağında yer alması, ulakların sayısının fazla olması ve buna bağlı olarak ulaşım ve nakliyatla atların yaygın biçimde kullanılmasıydı. Ayrıca demirci, kazancı, kınacı, misvar, çıkırıkçı, okçu ve nalçacı gibi mesleklerle uğraşanlar, kıymetli madenleri işleyenler ve satanlar (zerger, kuyumcu ve sarraf), mimar, neccâr, dülgere, taşçı ve bennâ gibi adlar altında inşaat ve inşaat malzemeleriyle uğraşanlar mevcuttu. Diğer küçük meslek grupları içinde atar, hamamcı, sabuncu, dellâk, esirci, güreşçi, cerrah, çerçi, berber, çömlekçi ve mumcular bulunmaktaydı.

İdarî bir merkez olarak yükselen Sofya aynı zamanda önemli kültür merkezi özelliğini taşıyordu. Sofya birçok şair, yazar ve din bilgininin ya doğduğu ya da uzun süre yaşadığı bir şehir oldu. Bunlar arasında şair Ahmed Hâdî'yi, Abdi Efendi'yi, uzun müddet şehirde kadılık hizmetinde bulunan ve Banyabaşı adında bir cami inşa ettiren Seyfullah Efendi'yi, yine kadılık hizmetini yerine getiren Vezir Sinan'ın oğlu Hakimzâde Subhî'yi, *Tarikatü'l-Halvetiyye* adlı bir eser kaleme alan Halvetiyye şeyhi Sofyalı Bâli Efendi'yi, âlim ve kadî İbrâhim Efendi'yi, Farsça şiirler yazan Mehmed Efendi'yi ve Sofyevî Vâhid Mehmed Çelebi'yi anmak gerekir.

Günümüzde
müze olarak
kullanılan
Mahmud
Paşa Camii
(1920'den önce)

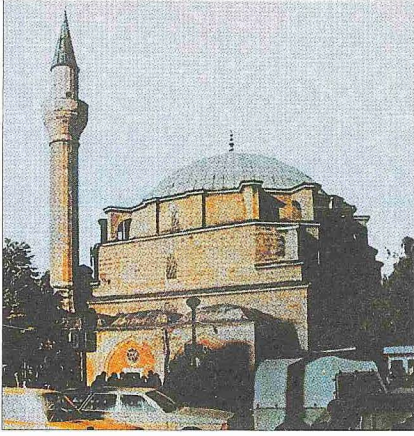

Özellikle Rumeli eyaletinin merkezi olduktan sonra imar faaliyetlerine sahne olan Sofya şehrinde birçok dinî, ticarî ve sosyal eser inşa edilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa tarafından muhtemelen 1444-1456 yılları arasında yaptırılan Büyük Cami'dir. Bunun Malkoçoğulları'ndan Beylerbeyi Yahyâ Paşa'nın 1506'da inşa ettirdiği bedesten (bk. BEDESTEN) ve hamam takip eder. Şehrin gelişimini sembolize eden bir diğer eser Sofu Mehmed Paşa'nın yaptırdığı külliye'dir (bk. BOSNALI MEHMED PAŞA CAMİİ). Dönemin büyük mimarı Sinan'a inşa ettirilen bu külliye cami, on altı kubbeli bir medrese, kütüphane, hamam, kervansaray, mektep ve mutfak gibi kısımlardan meydana gelmekteydi. Bu eserlerle birlikte 1544'te şehirde dört cami, otuz bir mescid, üç zâviye, dört hamam, üç kervansaray ve bir bedesten; 1570'te on cami, otuz dört mescid, dört zâviye, yedi hamam, kervansaray ve bir bedesten mevcuttu. Özellikle arşiv belgelerinden yararlanarak yapılan tesbitler şehirde cami, mescid, medrese, mektep, zâviye, imaret, han, hamam, kervansaray, çeşme gibi vakıf eserlerinin toplam 170 civarında olduğunu göstermekle beraber (Ayverdi, s. 142) 1878 yılında Bulgaristan'ın özerk bir prenslik haline gelmesinden sonra şehrin tanzimi, yeni caddelerin açılması, eski sokakların genişletilmesi gibi sebeplerle pek çok tarihî eser ortadan kalkmış ve çok azı günümüze kadar gelebilmiştir.

Osmanlı idaresinden çıktıktan sonra önce Bulgar Prensliği'nin, ardından Bulgar Krallığı'nın ve daha sonra Bulgaristan'ın merkezi haline gelen Sofya'nın prensliğin 1881'deki ilk sayımına göre toplam nüfusu 20.501 olarak belirlenmişti. Bu nüfusun 535'i Türk, 13.195'i Bulgar, 4146'sı yahudi, 1061'i Ermeni ve 778'i Çingene idi. Bu rakamın gerçek rakamı yansıttığı düşünül-

düğünde 1878'de şehirdeki Türk ve müslüman nüfusun önemli bir kısmının göç ettiği anlaşılar. 1887'de 20.856, 1900'de 46.593, 1920'de 154.025, 1946'da 530.168 nüfusu olan Sofya 2001'de 1.177.577 ve 2006'da 1.203.680 nüfusa sahipti.

Bulgaristan Başmüftülüğü merkezi Sofya'dadır. Bulgaristan başmüftülük teşkilâtı ve bölge müftülükleri için çeşitli din görevlisi, bunun yanında devlet okullarında okutulacak İslâm dersi için öğretmen yetiştiren Yüksek İslâm Enstitüsü, 29 Ekim 1990 tarihinde ilgili bakanlığın kararıyla öncelikle Yarı Yüksek İslâm Enstitüsü olarak açılmış, 9 Mart 1998'de Bulgaristan Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Yüksek İslâm Enstitüsü'ne çevrilmiştir. 17 Haziran 1998 tarihinde Türk ve Bulgar diyanetleri arasında yapılan bir protokolle başmüftülük ve başmüftülüğe bağlı olarak eğitim faaliyetlerini sürdüren enstitü ile üç İmam-Hatip Lisesi'nin (Şumnu, Rusçuk ve Mestanlı) çeşitli ihtiyaçları Türkiye Diyanet Vakfı'nca karşılanmaya başlanmıştır. Başmüftülük tarafından aylık bir gazete, Bulgarca ve Türkçe olarak kısıtlı sayıda dinî literatür neşredilmektedir. Bugün Sofya'da tek bir cami (Seyfullah Efendi / Banyabaşı Camii) Osmanlı eseri olarak faaliyettedir. Burası son zamanlarda iyi bir restorasyon geçirmiştir. Mimar Sinan'ın eseri olan Bosnalı Mehmed Paşa Camii ise XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sveti Sedmoçislenitsi adıyla kiliseye çevrilmiş, dış mimarisini tamamen gizleyen bir şekle bürünmüştür. Erken Osmanlı devri Türk mimarisini yansıtan Mahmud Paşa Camii bugün Bulgaristan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'nın tam karşısında ve şehrin merkezinde bulunmakta olup arkeoloji müzesi yapılmış, iç mimarisi tanınmaz hale gelmiştir. Ayrıca Lozemetz mahallesinde çarşı içinde dükkânların arasına sıkışmış, evvelce Roma duvarı veya Roma perdesi olarak bilinen, 1957-

Sofya'da Seyfullah Efendi (Banyabaşı) Camii

(1986), s. 291-313; İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", *TDA*, sy. 48 (1987), s. 249-256; a.mlf. v.dğr., "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries", *IJTS*, IV/2 (1989), s. 23-42; Sadi Bayram, "Bulgaristan'daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri", *VD*, sy. 20 (1988), s. 475-478; Yusuf Halaçoğlu, "XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlarda Bazı Osmanlı Şehirleri", *TTK Belleten*, LIII/207-208 (1989), s. 637-677; Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", a.e., LIII/207-208 (1989), s. 679-708; M. Akif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri", *TİD*, XVII/2 (2002), s. 1-15; "Sofia", *Kratka Balgarska Enciklopedija*, Sofia 1967, IV, 587-590; Svetlana Ivanova, "Şofya", *Eİ²* (İng.), IX, 702-706; Halil İnalçık, "Murad I", *DİA*, XXXI, 160.

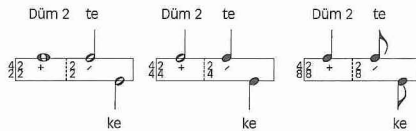
İLHAN ŞAHİN

SOFYAN

(صوفيان)

Türk müzikisi usullerinden.

Kelimenin Arapça "mutasavvıf, tasavvuf ehlî" anlamındaki sûfinin çoğulu sûfiyân'dan geldiği söylenir. Usule bu isim muhtemelen, dinî Türk müzikisinin gerek camii gerekse tekke müzikisi formları içerisinde yer alan ilâhilerin bestelenmesinde çokça kullanılmış olmasından verilmiştir. Dört zamanlı ve üç vuruşlu bir küçük usulün adı olan sofyan iki adet iki zamanın veya diğer bir ifadeyle iki nîm-sofyanın birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu sebeple de küçük usuller sınıfına dahil olmakla birlikte aynı zamanda birleşik bir usuldür. Bu usulün 4/2'lik, 4/4'lük ve 4/8'lik mertebeleri varsa da 4/4'lük mertebesi çok, 4/8'lik mertebesi az, 4/2'lik mertebesi ise çok az kullanılmıştır. 1. darbı kuvvetli, 2. darbı yarı kuvvetli, 3. darbı zayıf olan sofyan usulü peşrev, şarkı, türkû, bazı saz eserleri yanında büyük çoğunlukla ilâhi ve tevşih gibi dinî formlarda tercih edilmiştir.

Santûrî Edhem Efendi'nin rast, şehnaz ve uşşak longaları; Şevki Bey'in, "Emel-i meyl-i vefâ sende de var bende de var" mısraıyla başlayan bayatı, Halit Lemi Atı'nın, "Andıkça geçen günleri hasretle derinden" mısraıyla başlayan sultânîyegâh, Sadettin Kaynak'ın, "Derman kâr eylemez" mısraıyla başlayan segâh, Yesâri Âsım Ar-

soy'un, "Adalardan bir yâr gelir bizlere" mısraıyla başlayan hicaz şarkıları; "Akşam oldu yine bastı kareler" mısraıyla başlayan hüzzam türkû ve, "Çıkayım gideyim Urumeli'ne" mısraıyla başlayan hüseyinî Rumeli türküsüyle Hâfız Post'un, "Çün sana gönlüm mübtelâ düştü" mısraıyla başlayan hüseyinî ilâhisi; Buhûrîzâde Mustafa İtrî'nin, "Mefâtihü'l-Hudâ oldu hilâlin yâ Resûlallah" mısraıyla başlayan rast tevşih; Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi'nin, "Aşkınla cihan beste" mısraıyla başlayan rast, Eyyübî Mehmed Zekâi Dede'nin, "A sultanım sen var iken ya ben kime yalvarayım" mısraıyla başlayan acem-aşiran, "Mücrimleriz âsileriz yâ rabbi affeyle bizi" mısraıyla başlayan muhayyer-bûselik, "Rab-bünallâhüllezi lâ ilâhe illâ hû" mısraıyla başlayan nevâ şughulü; Sefer Dal'ın, "Tevhîd et-sin dilimiz" mısraıyla başlayan hüseyinî ilâhileri bu usulle ölçülmüş eserlerden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *Kitâbü İlmi'l-mûsikî alâ vec-hi'l-hurûfât: Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcrâ İlminin Kitâbı* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, I, 166-167; Abdülbâkî Nâsır Dede, *Tedkik ü Tahkik* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2006, s. 69; Tanbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Mûsikî*, İstanbul 1321, s. 20, 41; Suphî Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1933-40, II, 9-12; IV, 280; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 100; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Mûsikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 69, 86-87; İsmail Hakkı Özkan, *Türk Mûsikisi Nazariyatı ve Usûlleri Kudûm Velveleleri*, İstanbul 2006, s. 617-618; Sadeddin Heper, "Türk Müzikisinde Usuller", *MM*, sy. 344 (1978), s. 10-11.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

SOĞD

(الصغد، السغد)

Orta Asya'da yaşamış
İranî bir kavim ve yaşadığı bölge.

İsmin aslı Eski Farsça Suguda, Yeni-Avesta Suğda olup Grek kaynaklarında Sogdion (Sogdiano) şeklinde geçer ve ülkelerine Sogdiana denir. Müslümanlar ise Suğd şeklindeki söyledikleri kelimeyi hem İran menşeli bu kavim hem ülke adı olarak kullanmışlardır. Soğd ülkesi, en önemli merkezleri Semerkant ve Buhara olmak üzere Amuderya ile Siriderya arasında yayılan ve günümüzde Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafi bölgedir. Soğd kültürü batıda Marginya, kuzeyde Hârizm ve Kızılkum çölü, doğuda Fergana, güneyde Baktriya-Tohâristan ile sınırlanan kesimlerde ve özellikle Zerefşân ve Kaşkaderya ırmakları boyunca gelişmiştir. Sogdiana / es-Suğd terimi tarih içinde, Se-